

Kornai János
A populizmus terjedése és kártékony hatásai
Videóelőadás a Kínai Gazdasági Fórumon, 2017. szeptember 23.

Kedves Kollégák! Kedves Barátaim!

Nagy örömmel üdvözlöm a fórum résztvevőit.

El kell, hogy mondjam: nagyon szép emlékeket őrzök az Önök csodálatos országában tett látogatásaimról. Megtisztelő számomra a meghívásuk, hogy vegyek részt a konferencián. A fórum szervezőinek kérésére megjegyzéseim a populizmus fontos témájára összpontosulnak.

Általános jellemzők

Először is áttekintem a populizmus általános jellemzőit. Mit jelent a „populizmus” megjelölés? A társadalomtudósok között nincs konszenzus abban, hogy mit jelent ez a fogalom. Számos egymástól különböző értelmezésével találkozhatunk. Hozzászólásomban csatlakozom egy olyan értelmezéshez, amely a tudósok széles körében elfogadott. Hasonló értelmezést találunk Wikipédiában is. Néhány lényeges ponton (pl. a populizmus és a nacionalizmus kapcsolatának tárgyalásában) eltérek majd ettől a szokványos felfogástól.

A populizmus jelensége elsősorban az élet *ideológiai szférájában* mutatkozik meg. Felismerhetjük aktív politikusok beszédeiben és írásaiban, és egyes pártok politikai programjában. Továbbmenve, populista elemeket észlelhetünk a véleményvezérek, az újságírók és más médiamunkások, és általában a közügyekkel foglalkozó értelmiségiek beszédeiben és írásaiban, a nyomtatott és internetes sajtóban, a blogokban és a Facebook bejegyzésekben.

A politikusok és politikai mozgalmak alkalmazhatnak populista retorikát mind hatalomra kerülésünk *előtt*, mind *azután*, hogy egy ország vezetőivé válnak.

Mi is a populista retorika politikai tartalma? Az ilyen beszédmód szembeállítja egymással az egyik oldalon az „embereket”, és a másik oldalon az „eliteket”. *Ti*, emberek vagytok alul, míg *ők*, az elitekhez tartozók, legfelül. *Ők*, az elitekhez tartozók, elvesztették a kapcsolatot veletek, emberekkel. A populista a néphez, az utca egyszerű embereinek egybemosódó tömegéhez szól, a következőképp: *Nézzétek, én vagyok a Ti emberetek, én valóban a ti érdekeiteket védem. Ők (az elitek) nem tudják, mi sérelmes számotokra – én azonban nagyonis tisztában vagyok velem. Ők korrupáltak, ellopnak a ti pénzetekből, becsapnak benneteket. Én azért jöttem, hogy rendet tegyek.*

Csak lábjegyzetként: meglehetősen groteszk populista szólásokat hallani egy olyan milliárdostól, mint Trump, aki a globalizáció által fenyegetett kékgalléros munkások képviselőjének állítja be magát. Vagy, az olyan professzionális politikusoktól, akiknek a politikai arénába lépésük előtt sohasem volt kenyérkereső munkájuk.

A populista megvetéssel és lenézéssel kezeli az úgynevezett „szakértőket”. Ezek a (ahogy az amerikai szólásforma mondja) tojásfejűek csak tettetik, hogy ismerik a nép bajait. Távol élnek a hétköznapi emberek világától, könyvtárakban vagy egyetemi kampuszokon. Miközben ti szenvedtek, ők érdektelen kérdésekről folytatják egymás között szörszálhasogató vitáikat. Csak mi –mondja a populista – vagyunk képesek és képesek beszélni nektek a valódi problémáitokról.

A populizmus általában szorosan kapcsolódik a *nacionalizmushoz*. Absztrakt szinten ez a két ideológiai jelenség szétválasztható, ugyanakkor szorosan kapcsolódnak egymáshoz, az egyik gyakran kísérőjelensége a másiknak. Épp ezen a ponton különbözik felfogásom a két áramlat sztenderd jellemzésétől. Véleményem szerint a populista és a nacionalista retorika, valamint politika ma az egész világon szorosan – egyes esetekben csaknem elválaszthatatlanul – kapcsolódik egymáshoz. A nacionalista szólások efféleképp hangzanak: „A mi nemzetünk a No. 1.”, „Mi vagyunk a legjobbak, a legnagyobbak, a felsőbbrendűek.” A populista

nacionalizmus fontos eleme a felsőbbrendűség érzése, mindenki mást alsóbbrendűnek tartanak. A populista-nacionalisták túlnyomó többsége legalább rejtetten rasszista, és jórésük nyíltan is hangoztatja rasszista meggyőződését. Gyűlöltre uszítanak mindenki ellen, aki kisebbséghez tartozik, más rasszhoz tartozik, akinek más a vallása vagy a bőrszíne. A gyűlölet az emberi lélek a legrosszabb indulatira épül.

A populisták *stílusában* közös elemeket találhatunk. Nem csak az számít, hogy egy populista mit mond, hanem az is, hogy *hogyan* mondja. Beszédét nem *racionális emberi gondolkodásra*, nem logikára, nem érvelésre építi. A hallgatóság vagy az olvasó *indulataira* próbál hatni. Az ellenkező nézetekkel való higgadt párbeszéd helyett ellenségeket kreál, arra mozgósítja híveit, hogy kövessék őt a csatába, vagy inkább csaták sorozatába, addig míg győzelmet nem aratnak a gyűlölt ellenség felett. A populista egyfajta tömeghisztériát idéz elő.

A populista-nacionalista mozgalom csúcán a karizmatikus személyiségű legfőbb vezető áll. A vezető személyi kultusza meglehetősen közös jellemzője a populista mozgalomnak.

A populizmus és a nacionalizmus iker-ideológiái a politikai spektrum különböző színezeteinél jelentkezhetnek. Furcsán hangzik, de populista-nacionalisták nemcsak a politikai küzdőtér jobboldalán vannak, hanem a baloldalon is megtalálhatók.

Sok politikus, aki ellenzékben populista és nacionalista, hatalomra kerülve is hű marad ezekhez az ideológiákhoz. A populizmus és a nacionalizmus olyan mákony, amely függőséget okoz; nem lehet könnyen megszabadulni tőle. Egy autokrata vagy egy diktátor a biztos hatalom birtokában is szereti a népszerűséget, mi több, szereti, ha népe csodálatával és imádatával övezi. Ennek érdekében *gazdaságpolitikája* populista és nacionalista. Az adott ország helyzetétől függően az ilyen politikák lényegesen különbözhetnek egymástól. Tartalmazhatja például a bérek felelőtlen emelését, miközben a termelékenységben nincs a bérekkel párhuzamos növekedés. Vagy felelőtlen kormányzati költségek jellemzi a jóléti kiadások területén, amelyet külföldi hitelekkel finanszíroznak. Bármiben térjenek is el a populista gazdaságpolitikák fontos közös jellemzőjük, hogy feláldozzák a *jövőt* a *jelen* kedvéért. A jelen generáció hálás a jószívű kormányzatnak, imádja az elsőszámú vezetőt – és a számlát a későbbi generációknak kell majd kifizetniük.

Történelmi és kortárs példák

Miután hozzászólásom előző részében áttekintettem azokat a közös jellemzőiket, amelyek valamennyi populista-nacionalista mozgalom és rendszer esetében megfigyelhetők, néhány példán keresztül történelmi és kortárs tapasztalatokat ismertetek. A közelebbi vizsgálat megmutatja, hogy miközben valamennyi esetben fellelhetők a *közös jellemzők*, léteznek említésre méltó speciális tulajdonságok is, amelyek rendszerint csak egy ország vagy országok szűk csoportja esetében – esetleg ezekben is csak bizonyos időszakokban – jelentkeznek. A történelem során beszélhetünk *német jellegű* populista-nacionalizmusról a második világháború előtt és alatt. Hasonlóképp megkülönböztethető a háború utáni időszakban az *argentín jellegű* populizmus-nacionalizmus, és a 2010 utáni *magyarországi* is.

Adolf Hitler náci Németországa jó kiindulópont lehet számunkra. A hozzászólásomban áttekintett közös jellemzők közül csaknem valamennyit megtaláljuk a német példában. Hitler írásai és általánosabban a náci propaganda szüntelenül mantrázta a „Volk” (nép) szót. Hitler úgy beszélt mozgalmáról, mint amely egyetlen igazi képviselője a nép akaratának. A munkásérdekek szószólójaként tüntette fel magát. A következő nevet választotta pártjának: Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (németül: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei). A „náci” szó a „nemzeti” német megfelelőjének első két szótagja. A „nemzeti”, a „munkás” és a „szocialista” szavak együttes használata kiválóan mutatja a nacionalizmus és a populizmus kombinálását.

Hitlert munkások és szegény sorsú emberek tömegei csodálták. Emellett azonban rejtett utakon pénzügyi támogatást kapott – kétségtelenül az elihez tartozó – befolyásos iparmágnásoktól. Németország tragikus esetében megmutatkozik, hogy a populista ideológia

tele van belső ellentmondásokkal és inkonzisztens; igazságok, féligazságok és égbekiáltó hazugságok keverednek benne.

Fontos történelmi tény, hogy a náci mozgalom kifejlődésének idején a német gazdaságra nagyon rossz idők jártak. Gyorsuló infláció, a termelés visszaesése, tömeges munkanélküliség jellemezte a gazdaságot. Az emberek elkeseredettek, dühösek voltak – és ezt az elkeseredést, dühöt használták ki a populista demagógok. Hitler mestere volt a gyújtó hangú beszédeknek; a tömeggyűlések után a résztvevők úgy érezték, követnék a vezért, bármit parancsoljon is. Hitler felszította a gyűlöletet a zsidók ellen, és a németek nemzeti büszkeségét. Alsóbbrendűnek számított mindenki, aki nem tartozik az ún. kaukázusi nagyraszhoz, például szláv, ázsiai vagy afrikai.

Néhány évvel Hitler előtt lépett fel Olaszországban *Benito Mussolini* és fasiszta mozgalma. A két ideológia között sok a hasonlóság. Mindkét vezető megtartotta populista-nacionalista ideológiáját akkor is, miután országuk diktátorai lettek. És nem csupán ébren tartották, hanem egyre erősítették a nemzeti érzéseket. Hódító világpolitikai törekvéseik egy ideig nem ütköztek ellenállásba, de végül kirobbant a Második Világháború.

Engedjék meg, hogy erőteljesen hangsúlyozzam: a nacionalizmussal kombinált populizmus ideológiája sohasem jelentéktelen helyi kérdés, hanem rendkívül veszélyes dolog. Olyasmí, ami végül háborúhoz vezethet. A mai fiatal generációk nem tudják, mit is jelent a háború. Magam ahhoz az idős generációhoz tartozom, amely megélte a legutóbbi világháborút. Számomra ezért a populizmus és a nacionalizmus nem pusztán egy ideológia a sok közül, hanem a háború el nem felejthető rémségeit idézi fel.

Most pedig fordítsuk figyelmünket a háború utáni időszakra, azon belül is kezdjük Kína jelenkori történelmével. Hitlerrel és Mussolinivel ellentétben, akik a politikai spektrum szélsőjobbán helyezkedtek el, *Mao Ce Tung* minden kétséget kizáróan baloldali volt. Rövid hozzászólásomban nincs lehetőség Mao életútjának gondos és kiegyensúlyozott elemzésére. Mivel a témám a populizmus, a kulturális forradalom időszakáról fogok röviden szólni, melyet Mao 1966-ban kezdeményezett, és amely 1976-ban, Mao halálával ért véget. Ez a mozgalom bizonyos tekintetben egyedülálló. A vörösgárdistáknak, akik a *kulturális forradalom* első vonalbeli aktivistái voltak, a pusztaság létszáma is lenyűgöző. Valószínűleg diákok és más fiatal aktivisták a millióiról beszélhetünk. Mao az uralkodó párt elnöki pozícióját töltötte be; hatalmas, robusztus szervezet tartozott alá. Mégsem a pártapparátus szolgálataira épített, hanem a fiatalokhoz fordult, őket mozgósította a „bürokrácia” ellen. Ez pontosan az a módszer, amit hozzászólásom első részében leírtam: a populista demagóg az „emberekhez” szól, szembefordítva őket az „elittel”. Mao gyűlöletkampányt indított, amely elsősorban az értelmiség és a pártfunkcionáriusok ellen irányult. Egy gigantikus nagyságú országról van szó. Nemcsak a vörösgárdisták létszáma volt milliós nagyságrendű, hanem az áldozatoké is. Azoknak a száma pedig, akiket nem gyilkoltak meg, hanem „csak” (és itt fontos az idézőjel) megaláztak, megszokott lakóhelyükről internáltak, sőt sokszor keményen megkínóztak, még egy nagyságrenddel több, tízmilliónyi.

A populista retorika veszélyes eszköz. Ha a tömeg, a csöcselék mozgásba lendül, nehéz megállítani. A kulturális forradalomnak akkor lett vége, amikor meghalt a mozgalom szellemi atyja, és utódai erélyesen kinyilvánították: elég volt.

Egy másik jellegzetes példát szolgáltat Argentína háború utáni történelme. *Juan Peron* a legtöbb szakértő a tipikus populista politikusok közé sorolja. Szavai és cselekedetei meglehetősen világosan arra utalnak, hogy a politikai spektrum baloldalán helyezkedett el, miközben sohasem tartozott a szélsőbalhoz. Peron először 1946-ban választották elnöknek, és (egy hosszas megszakítással) összességében háromszor töltötte be a pozíciót, egészen 1974-ben bekövetkezett haláláig. Első elnöksége idején, felesége, Eva Peron elnökhelyettesi pozíciót kapott. Mindkettejüket, de különösen Eva Peront, számtalan rajongó követte. Később Eva életéről, *Evita* címmel, kiemelkedően sikeres musical készült.

Peron társadalmi háttéréül a munkások és a szakszervezetek szolgáltak. Elnökségei idején számos intézkedéssel segítette a társadalom alacsony jövedelmű rétegeit. Egyúttal szenvedélyes

ellenszenvvel viseltetett az egyetemekkel, a professzorokkal és a diákokkal szemben. A peronisták egyik széles körben elterjedt populista szlogenje a következő volt: „Cipőt? Igen! Könyvet? Nem!”. Peron keményen, sőt kíméletlenül elbánt azokkal a politikusokkal, akik vették a bátorságot, és szembeszálltak politikájával. Ahogy a gazdasági helyzet romlott, úgy vált uralma egyre autokratikusabbá, elnyomóbbá. Elmozdította a liberális felfogású személyiségeket a kormányzati apparátusból, nagy erőfeszítéseket tett, hogy uralma alá vonja az igazságszolgáltatást, és likvidálta a szabad sajtó és média számottevő részét.

Rátérek a mai Nyugat-Európára. Hírheedt populista személyiség *Jean-Marie Le Pen* francia politikus, a szélsőjobboldali Nemzeti Front párt alapítója. Le Pen gyűlölködő beszédeivel az arabok és a zsidók ellen uszította a tömegeket. Franciaország gazdasági gondjaiért az Európai Uniót és a bevándorlókat hibáztatta. Önmagát a politikai elit magasan képzett felső köreitől különállónak állította be, aki az egyszerű emberek érdekeit védelmezi – ez tipikus populista attitűd. Pártja fokozatosan erejét veszítette, és végül a Nemzeti Front mozgalom éléről saját lánya, *Marine Le Pen* szorította ki. Marine Le Pen apjáénál mérsékeltebb politikával próbálkozott. A legutóbbi francia elnökválasztáson a jelöltek között szerepelt, de elbukott.

Franciaországon kívül számos más példát is találhatunk a nyugati világban. Említésre méltó az új amerikai elnök, Donald Trump populista retorikája, továbbá a populizmus előretörése Nagy-Britanniában, Magyarországon és Lengyelországban. Az idő rövidsége azonban nem engedi meg, hogy folytassam a hozzászólást. Remélem, hogy ez a néhány példa világosabbá tette Önök számára a populizmus jelenségét. A vezető személyiség karaktere és a kulturális hagyományok valamennyi esetben alakítanak a stíluson és speciális vonásokkal látják el a populista politikát. A lényeges közös jellemzők azonban jól felismerhetők maradnak.

Záró megjegyzések

A populizmusról tartott hozzászólásom végére értem. Engedjék meg, hogy ezen a különleges fórumon három, a populizmushoz csak lazán kötődő, általános megjegyzéssel zárjam szavaimat.

Első megjegyzés. A gazdasági fejlődés fontos, de önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az egész társadalom számára jobb életet biztosítson. A növekedés magas ütemét nem lehet hosszú távra garantálni, a gyorsulást rendszerint lassulás követi, és olyan gazdasági problémák jelentkeznek, mint az infláció és a munkanélküliség. Éppen az ilyen idők kedveznek a keménykezű kormányzati irányítással kombinált populizmus és nacionalizmus fellépésének. Ha az országnak súlyosbodó nehézségekkel kell megküzdenie, a politikusok a belső problémákról a külső világ felé irányítják a figyelmet: a nacionalista szólamok mellett a terjeszkedés politikája is megjelenik. Emlékeznünk kell rá, hogy a nacionalizmus és a populizmus fenyegetése mindenhol jelen van.

Második megjegyzés. Súlyos hiba azt remélni, hogy ha először végbemegy a gazdasági reform, és lényeges fejlődést eredményez, akkor azt automatikusan követi majd a politikai reform. Hogy a gazdaság piacosítása a politikai rendszer demokratizálásához vezet. Nem létezik ilyen egyszerű okozati kapcsolat!. A politikai rendszer fejlesztése érdekében speciális erőfeszítésekre van szükség. Ki kell építeni az intézményeket, amelyek arra hivatottak, hogy megvédjék az állampolgárokat a hozzá nem értő és korrump bürokratóktól, a károkat okozó törvényektől és a despota politikusoktól.

Harmadik megjegyzés. Nekünk, értelmiségieknek nincs okunk a szégyenkezésre, ahogy azt a populista retorika állítja. Ellenkezőleg, folytatnunk kell a munkánkat: gondosan meg kell tervezni és vitára kell bocsátani a további gazdasági és politikai reformokat, és szerény stílusban, de határozottan, ki kell állni ezeknek a terveknek a megvalósításáért.

Fordította: Szabó Judit